

ХУДОЖНЬО-ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ТА ПЕРІОДУ У ПРОЗІ ІРЕНИ КАРПИ

Стаття присвячена дослідженню синтаксичних особливостей мови сучасної української прози, проаналізовано нашарування складних речень та періоду на стилістичному ґрунті, що репрезентують сучасне прозове мовлення.

Ключові слова: особливості побудови речення, складне речення, складносурядне речення, складнопідрядне речення, складна синтаксична конструкція, період.

The article is devoted research of syntactic features of language of modern Ukrainian prose, stratification of difficult suggestions and period is analysed on stylistic soil, that present the modern prosaic broadcasting.

Key words: features of construction of suggestion, difficult suggestion, compound sentence, complex sentence, elaborate syntactic design, period.

Складні речення формують дві і більше предикативні одиниці. Вони є конструкціями, тісно пов'язаними з простими реченнями, але відрізняються від нього як за будовою, так і за характером повідомлення. Відмінність між простим і складним реченням у комунікативному плані виявляється передусім в обсязі тих повідомлень, що передаються ними.

“Складне речення, – говорить К. Шульжук, – у східнослов'янському мовознавстві досліджують упродовж кількох століть” [7, с. 206].

Отож ми продовжимо цю „традицію” на прикладі творів Ірени Карпи “50 хвилин трави: (Коли помре твоя краса)” та “Фройд би плакав”.

Складні речення становлять органічну ланку в загальній системі стилістично виражальних засобів мовлення. Свої стилістичні якості вони виражають дещо по-іншому, ніж прості речення, що мають значно більше можливостей для свого стилістичного функціонування. Проте стилістична виразність досягається функціонуванням комплексу саме складних речень.

У творах Ірени Карпи у межах складного речення дуже виразно розмежовуємо сполучникові (сурядні, підрядні) та безсполучникові синтаксичні конструкції.

Складносурядні речення дають можливість зображувати складні тематично поєднані явища. Вони характеризують їх у сукупності з різних боків. Тому вони є одним із важливих засобів описового стилю, і, на відміну від простих речень, значно більше розширюють описи.

Наприклад: “Я поливала його голе тіло водою, і від того воно росло, набухало” [4, с. 82].

“Я ще тримала його за плечі і вдивлялася глибоко в очі, а брат уже втікав, залишаючи на моїх пальцях лише прозорий пахучий слід... Я поцілувала (так мені здавалося) брата в губи, та голосіння не спинилось” [4, с. 82].

“Тимчасом літак таки наближається до Джомолунгми, і всі охочі втискаються пискарами в ілюмінатори” [5, с. 172].

“Він нічого не знав про Х'ялмара, і Марла мусила змінити ситуацію” [5, с. 70].

У художніх творах Ірени Карпи **складносурядні речення** можуть виражати відношення єднальні, протиставні й розділові. Окрім того, вони можуть передавати зіставні, приєднувальні, пояснювальні відношення з різними додатковими відтінками значень.

Наприклад: “В них ще повні кишені молодості й самовпевненості, і десь там позаду в модних штанях прихована дрібка благородного страждання” [4, с. 8] (складносурядне речення з єднально-поширювальними відношеннями та єднальним сполучником „і”).

“Потім у пориві щирого покаяння батьки обіймаються і випускають із рук пістолети, а дитинка, ну вже зовсім якось інфернально, гасить свічки в останній сцені” [5, с. 80] (складносурядне речення з протиставними відношеннями та протиставним сполучником „а”).

“Вона (Марла), щоправда, переправила дату виїзду на купоні кемпінгу з 14-го на 15-те серпня, але при мінімально прискіпливому погляді вся липовість купону проростала буйним цвітом” [5, с.8] (складносурядне речення з протиставними відношеннями та протиставним сполучником „але”).

“По всіх підвіконнях акуратного і дуже німецького під’їзду вишикувалися дерев’яні пуделка, керамічні коники і порцелянові свинки, а по кутках під стінами стояли величезні ковани скрині” [5, с. 14] (складносурядне речення з зіставно-протиставними відношеннями та сполучником „а”).

“Хороші були хлопці, але намагалися вчити її життю, та вона й пішла від них” [5, с. 18] (складносурядне речення з протиставними відношеннями та сполучником „та” в значенні „але”).

“Жили вони отако 6 місяців, а потім хлопаки вирішили пошукати ліпшої долі в Ірландії” [5, с. 18] (складносурядне речення з зіставно-протиставними відношеннями та сполучником „а”).

Як бачимо, Ірена Карпа використовує найчастіше складносурядні речення з єднальними і протиставними відношеннями. Тому використання цих конструкцій допомагає малювати широкі описові картини, зіставляючи чи протиставляючи ті чи інші події у творах, що надає їм ритмічності, динаміки, інколи плавності висловлювання.

На відміну від розглянутих складносурядних синтаксичних конструкцій, Ірена Карпа широко використовує **складнопідрядні речення**, які в поєднанні з простими, найчастіше, непоширеними реченнями, формують індивідуальний стиль письменниці.

Підрядні конструкції, що входять до розгалуженої системи складнопідрядного речення, чітко розмежовують, диференціюють висловлені думки, систематизують, упорядковують їх взаємозалежність.

У системі **складнопідрядних речень** закладені невичерпні виражальні можливості, багатство їх форм урізноманітнює мовлення, уникає двозначності й неточності, забезпечує „своєрідну” культуру вислову (чому „своєрідну”?, тому що ми не можемо в даному разі казати про високу культуру вислову). Все це можемо простежити на мовних зразках, створених із різною стилістичною настановою.

Наприклад: “Інколи він каже, що є просто галюцинацією, що у мене простий параноїдальний синдром” [4, с. 172] (складнопідрядне речення з кількома підрядними з’ясувальними).

“Вона роздавала свій номер телефона таким відстійним почварам, що я би не торкнувся більше її тіла навіть за наявності медичної довідки від венеролога” [4, с. 174] (складнопідрядне речення з підрядною наслідковою).

“Вона реготала так, як раніше реготало лиш відлуння з колб, ...” [4, с. 236] (складнопідрядне речення з підрядною способом дії).

“Коли я працювала священиком, люди і не таке витворяли” [4, с. 198] (складнопідрядне речення з підрядною часу).

“Марла ні сіло ні впало подумала, що має собі розмалювати живіт” [5, с. 50] (складнопідрядне з’ясувальне речення).

“До неї (Х’ялмар якраз зайшов до туалету на очищення перед храмом) підійшов юнак-непалець, одягнений в той вид футболки, яку відважуються носити лише жлоби і

власники нев'їбенних біцепсів і тріцепсів – футболку з ОБРІЗАНИМИ РУКАВАМИ” [5, с. 159] (складнопідрядне присубстантивно-атрибутивне речення).

Складнопідрядні речення виконують здебільшого різні художньо-виражальні функції.

Наприклад: “Не встигши до Марли, Ілля тут же купив собі квитки на свою Мальту, щоби провести чотири дні з дружиною й дитиною” [5, с. 90]. Це складнопідрядне речення з підрядною мети, що вказує на мету здійснюваної дії.

“Якщо ти не спатимеш зі мною, в мене є всі шанси стати великим письменником” [4, с. 125]. Це складнопідрядне речення з підрядною умови, яке вказує на умову, поставлену героїнею.

“Просто коли ми ходимо із хлопцями у гори, мій торс почуває себе нічим не гіршим, він так само пітніє і так само прагне сонця” [4, с. 167]. Це складнопідрядне з підрядною умови, що вказує на умову, яка відбувається у предикативній частині.

“А ще там була дівчинка років сімнадцяти (від інтоксикозу вона виглядала на тридцять), котра переривала на 19-му тижні” [4, с. 54]. Це складнопідрядне присубстантивно-атрибутивне речення, де підрядна частина розширює, дає додаткові відомості про дівчину.

Серед різноманітних синтаксичних конструкцій у прозі Ірени Карпи зустрічаються **безсполучникові складні речення**, що позбавлені плавного переходу змісту та надають творам сухості.

Наприклад: “Все по-чесному: ренту ділили на трьох, їли ледь не з однієї тарілки, гуляли вечорами в парку і розмовляли „про життя” [5, с. 18].

“Вода стиха хлюпала при найменшому поруху, тендітні хвильки відловлювали мерехтіння смолоскипів, Марлина шкіра й собі світилася якимось теплим підводним світлом, а Х'ялмарові очі здатні були вмістити відображення всієї картини разом” [5, с. 189].

“Довкола тусувалися юрмиська людей – туристів і віруючих; неквапно ходили монахи, працювали крамнички свічок і курінь, меткі школярі, вправно орудуючи помірними знаннями англійської мови, так само вправно сватали вам місце для паркування ровера і його охорону” [5, с. 158].

“Марла знову і знову забувала почистити голову – вона нічого не записувала й не аналізувала, її внутрішня Пошуковувачка мала цю дійсність десь глибоко у своїх трансцендентній дупі, вона спала і щодуху хропіла” [5, с. 208].

“Пульсації наростають, ти дихаєш все важче, я щосили намагаюся думати про основні принципи структуралізму..., ти випускаєш кігтики мені у плечі, ти протяжно стогнеш..., твоє тіло м ‘якне” [4, с. 150].

“Наше спільне життя скидається на вечірку гандикапів: у моїй кімнаті Rammstein..., в кухні ти крутиш ручку тюнера червоного магнітофона, ми поїдаємо грінки з бринзою і базиліком, ти повдягав усі шапки й картузи нараз, ти знову в моїх штанях...” [4, с.134 – 135].

Аналізуючи синтаксичні конструкції прози Ірени Карпи, можемо побачити, що переважну більшість становлять **складні багатокomпонентні речення**, які розширюють, уточнюють думку авторки, тим самим збагачуючи і увиразнюючи мовлення, надаючи йому різних відтінків і звучання.

Наприклад: “Імовірно, вони так і проганяють туди-сюди, поки не скінчиться пальне у баку, а потім, не знаючи вже, що робити, засоромлено подзвонять додому і тоненькими голосочками кликатимуть породильників на допомогу” [5, с. 221]. Це складне багатокomпонентне речення з різними видами зв'язку (підрядним і сурядним): перша і друга частини поєднані підрядним зв'язком (часу), друга і третя – поєднані сурядним зі ставно-протиставним зв'язком, третя і четверта – підрядна причини.

“А коли моляться багато людей водночас за тим же номером, тобто тією ж молитвою, вмикається гучномовець, і Богові не доводиться брати слухавку” [4, с. 123].

Це складне багатокomпонентне речення з різними видами зв'язку (підрядним і сурядним): перша частина поєднана підрядним зв'язком (умови), друга і третя – сурядним єднальним зв'язком.

“Я люблю Саиківі ризики трагічності, він щодня чекає, коли я їх постираю нанівець в якомусь із своїх нападів драмативності” [4, с. 168]. Це складне багатокomпонентне речення з безсполучниковим і сполучниковим (підрядним) зв'язком, де перша і друга частини поєднані безсполучниково, інтонаційно, друга і третя частини – підрядна з'ясувальна.

Дуже близькою до багатокomпонентних складних є своєрідна організація складних, а іноді простих ускладнених речень, яка називається **періодом**. Це розгорнуті складні синтаксичні побудови, що характеризуються докладним, повним і завершеним викладом певної думки, інтонації. З боку змісту період характеризується розгорнутим викладом теми, а з боку форми – впорядкованим розташуванням компонентів і ритмічністю.

А.Коваль у “Практичній стилістиці сучасної української мови” наголошувала: “Інтонація періоду – це інтонація простих речень, тільки складніша і строкатіша в обох частинах. Ритмічність періоду забезпечується розміром першої частини та паралелізмом. Тому вважається, що найвиразніші показники періодичності містять у першій частині конструкції” [6, с. 56].

Отже, ритмічність – основна ознака періоду. Сміслова завершеність, на думку більшості мовознавців, стоїть на одному рівні з ритмічністю і вимагає того, щоб багаточленний ряд попередньої частини періоду замикався заключною частиною.

Наприклад: “Прохолода джунглів і присмеркове сонце, купа знімків слонів різних розмірів і різного віку в пам'яті твоєї камери, крокодили – квіти, що гріються на річкових відмілинах, лапаючи останні промені дня й переварюючи рибу (для людини їх пащеки замаленькі), молоді люди з приємними посмішками, чудовим знанням англійської мови й політичної географії (не спитати в Марлі, ДЕ знаходиться Україна!), що за маленькі гроші (не сезон) ведуть тебе в джунгли, переправляють таємниче тихою річкою на каное, стелять тобі постіль у маленькому готелику, де кожна кімната названа іменем птаха, готують для тебе непальську традиційну їжу; відблиски далекого багаття й відгомін барабанів, що творять незвичні для твого східноєвропейського вуха ритми – такий найповерховіший відбиток Читваню на пам'яті твого сприйняття” [5, с. 134].

Отже, як бачимо, в періоді виділяються дві взаємно зрівноважені частини: перша – засновок, до якої входить кілька однорідно побудованих елементів, і друга частина – висновок, що замикає першу логічно, граматично й інтонаційно. Між засновком і висновком є пауза. Вона становить важливий складник цієї синтаксичної побудови. Пауза не лише розмежує дві частини періоду, а й привертає увагу до висновку, який може бути поєднаний з кожним компонентом засновку.

Приклад незамкненого (оберненого) періоду у творі “Фройд би плакав”: “Все валилося на голову суцільною важезною лавиною – сварки, успіхи, непорозуміння, обкладинки глянцевого журналу, інтерв'ю на телебаченні, обкладинки гівняненьких журналів, ефіри на вошивеньких радіостанціях, конфлікти Артура й Іллі, замовчування тих конфліктів, вислуховування істинних думок Іллі в нічному авто, сльози, біль від того, що він страждає невизначеністю, біль від власної невизначеності, короткочасні потепління від “Марло, я тебе кохаю”, короткочасні потепління від слабких наркотиків, ненависть до наркотиків і їх гнітючого ефекту, відмова від наркотиків, музика, фотозйомки, розмови із новими дуже важливими fucking людьми, відмова від їжі, мозкові стимулятори, відмова від їжі, милування сексапільними вигинами живота, страшенно ніжні ранкові поцілунки, дуже вірна, тонко чуттєва дружба, світлі пронизливі, проникливі, прошиваючі очі й збуджуюча напівдитяча хлоп'яча посмішка, т.зв. елітарні тусовки, а насправді збориська хохляцького колгоспу, махнутого на своїй безнадійній провінційності, т.зв. елітарні клубні паті, нагульгування текілою і позування для журналу ELLE, хлопчики-моделі, готові до вжитку цілими пачками: “... мене, Марло!”, відраза до

дешевого сексу, нудота, загроза вагітності і дикий страх перед мозковими стимуляторами, що їх не можна приймати вагітним, інтенсивна емоційна напруга, готовність розірвати мозок і зростити кров'ю ноги тим, кого ти любиш..." [5, с.233 – 234].

Отже, ми бачимо різновид періоду, який струнко визначається тим, що починається з висновку, а засновок, тобто паралельночленна частина періоду, йде після висновку, після традиційної паузи.

"Вона прагнула старості, ця маленька руда дівчинка двадцяти років, вона бачила мерців у снах і водила з ними танки. Вона гнила у своєму коханні, вона ненавиділа його, як гідку виразку, вона силкувалась зішкребти його з себе і відмерти" [4, с. 30]. Це період, який починається з засновку і висновку однаково тією самою частиною (займенником, „вона”), що передає головну думку, яку треба виділити, на яку слід звернути увагу, тобто це обрамлений період.

Отже, **період** є особливим синтаксичним утворенням, що поділяється на дві частини, перша з яких, частіше, нагадує градацію, друга – висновкова. Переважно період є складним багатоконпонентним реченням, подеколи може бути і простим ускладненим, забезпечуючи стилістичні якості: музичність, ритмічність, синтаксична й змістова довершеність, єдність багатоманітності, також стислість, лаконічність, емоційність, експресивність. Ірена Карпа у своїй прозі використовує його для вираження складного висловлювання, широкого змісту і глибокого щодо впливу на читача або слухача.

Перевага у використанні синтаксичних конструкцій прослідковується не тільки у структурі речень, але й у побудові **діалогів та діалогічних мініатюр**, що складаються з коротких реплік і мають самостійне смислове значення, яке базується проте, на змісті розділів, впливаючи на їхній ритм і темп.

Наприклад: *"- От тепер і надобраніч тобі, маленький.*

Етво, я...

Чи-ш-ш... Солодких снів, Ежсене. В тебе завтра іспити.

Післязавтра.

-Добраніч, Ежсене" [4, с. 102]. *"- Hey you,bitch! Stay fucking away from him! – втиснувши обличчя в матрац, шипіла Марла. Просто Х'ялмар збирався на побачення. Сказав він про це так;*

О, до речі. Мені ще треба всучити подарунок одній... дівчинці.

І ти хочеш піти на це вручення один? – тицьнувши пальцем у темну кімнату, поцілила у вимикач Марла.

Так, я знаю, що це – дурнувата, – знизав плечима Х'ялмар, – але вона про це попросила... прийти. Без тебе.

-Ага.

Пам'ятаєш, я казав тобі про дівчинку, що зацікавилася мною, але не я нею?

"Sorry, but there is someone already... " – згадала той епічний переказ Марла..." [5, с. 106].

Отже, можна сказати, що Ірена Карпа надає перевагу складним реченням, які вдало використовує у своїх художніх творах. Вони становлять 80 відсотків усіх речень, і є тими синтаксичними засобами, що дозволяють найкраще передати складні логіко-поняттєві конструкції, повноту розкриття основної думки письменниці, створюють ритмомелодійний тон оповіді, що притаманний індивідуальному стилеві Ірени Карпи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К., 1993. – 368 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992. – 224 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк, 2001. – 600 с.

4. Карпа І.І. 50 хвилин трави: (Коли помре твоя краса). – Харків, 2005. – 239 с.
5. Карпа І.І. Фрейд би плакав. – Харків, 2005. – 238 с.
6. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. – К., 1978. – 117 с.
7. Шульжук К.Ф. Сучасна українська мова. – К., 2004. – 408 с.